

Hebrew Writers Association in Israel

מה טמון בכלב? (על בלק שב"תמול שלשום" של עגנון)

Author(s): א. י. ברור

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. 3 / 1973), pp. 184-186 פברואר

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23869904>

Accessed: 27-03-2018 08:22 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

מה טמון בכלב?

(על בלק שב"תמול שלשום" של עגנון)

לא קרא – מה שכתב רבי יהוסף שווארץ, כשב-
 עים שנה לפני-כן, בספרו "תבואות הארץ"
 על כלבי ירושלים בסעיף "חיתו יער": "כלב
 בלשון ערב "אל קלב" (!) נמצאים הרבה
 ושוכבים בחוצות, כי לא אדונים להם ולא נראים
 בבתיים. והם שקטים ולא יזיקו לעובר ושב
 ודורך עליהם. ודבר פלא מצאתי וראיתי בהם
 אף שהחום רב וחזק בארץ הזאת כמעט לא
 נשמע שאחד מהם ישתגע (וויטהענד) כדרך של
 הכלבים בארץ החום. וביותר שלא ימצאו מים
 בחוצות לרות צמאונם כחום היום."
 גם הגליצאי לא שמע על כלבים שחלו בכלבת
 ונשיכתם נשיכת-מות. בערי גליציה העמידו הר-
 שויות עורפי-כלבים, הונדשלעגער בידיש או
 היצעל, לפי הפולנית והאוקראינית, והם ביערו
 כל כלב ללא אדונים. בכפרים היו ה'אנדארמים
 יורים בכלבים משוטטים. כלבי-הרחוב, עדר עדר
 לכל שכונה בקושטא, זכו לדפים רבים בספרי
 המסעות שלפני מהפכת שנת 1908. בני מינם
 בירושלים כמעט ולא נזכרים מפי תיירים שפר-
 סמו רשימותיהם. אגב, אחד מתיקוני המהפכנים
 בקושטא היה ביעור הכלבים. והואיל ואין להרוג
 כלב בלתי-מסוכן לאדם לפי חוקי האיסלם,
 אספום והביאום לאי שמש קטן בים מארמאה
 – לכו והתפרנסו זה מזה. במשך שבועות נשמעה
 יללתם למרחוק, עד שגוועו כולם. גם בירושלים
 פחתו הכלבים עם המודרניזציה, וכאשר עלו
 עגנון וגיבורו לארץ לא היו עוד עדרים כבימי
 רבי יהוסף שווארץ. בכל זאת שרדו עוד מעטים
 בשכונות, ושמרו אמונים לתושביהן. בשנת
 תרע"ב היה בקצה שכונת קרית-משה שריד כוח.
 ידידם של תושבי-המקום היה, מלווים בצאתם
 מביתם, אבל רק לספריה השכונה ולא הלאה
 ממנה, כגון רספריה הלאומית, ששם שכנה
 בימים ההם. מובן, איפוא, מדוע נראה ליצחק
 הכלב שלא נבח ולא נשך, לא ברח מפני זר
 ולא הבריחו, כבריה משונה. אבל כאן היה חטאו.
 הוא טעה בתיתו כאן תואר "שוטה" לכלב.
 בידיש שוטה פירושו אויל או כסיל (בספר
 משלי), כלומר: בעל שכל מוגבל. (לכך כנראה

שתי טעויות טעה, וחטא מוסרי שלא יכופר חטא
 יצחק, בחר גליצאי מחלוצי העליה השניה,
 שהיה לצבע בירושלים, ברשמו בוחחות-דעתו
 על גבו של כלב שקט "כלב שוטה". לכלב
 גרם סבל לימים רבים, ובהלה גרם ליודעי עב-
 רית כהלכתה. ואילו הוא עצמו טעה וחטא
 בראותו את הכלב הירושלמי בעיני יהודי מעיי-
 רה גליצאית.

בבוצ'אץ, עיר עגנון, ובכל קהילות-ישראל באי-
 רופה המזרחית לא גידלו היהודים כלבים, לא
 לשמירה ולא לשעשועים, ומשנתקלו בכלבים
 בפרברי-הערים ובכפרי-הסביבה, לא היתה פגי-
 שתם נעימה כלל וכלל. הכלבים, בהריחם ריח
 זר, ריחו של יהודי, שונה משל הקרתנים והאיכ-
 רים הנוצרים, קפצו מתוך החצרות, נבחו במק-
 הלה לקראת האורח הלא-קרוא שבא במחיצתם,
 ועזי-הנפש שבהם גררו בשיניהם את מעילו
 הארוך, ואפילו נשכוהו שוק וירך. לפעמים הועי-
 לה ליהודי גערות א בוידיאשליך – לך בלשון
 הגויים – הנפתידו והרמת-מקלו, ולפעמים לא
 הועילה, עד שיצא אחד התושבים והשיכך את
 חמת החיה הרעה. מגסיונות יום-יום כאלה נוצרו
 בדיבור השאלות לטבע רע שבאדם, כלב שבכל-
 בים, ריפוד בכלב – אונטערגעשלאגען מיט הונד
 – למראה פני חסד ויושר שתוכם אינו כברים,
 ליצין תכונת קמצן אכזר וכדומה.

סוגי כלבים קשים ומסוכנים יותר היו כלביהם
 הגדולים המטופחים של ה"פריצים", בעלי האהור-
 זות, שהשתמשו בהם לציד ולשעשועים. יהודי
 העיירות ידעו שמותיהם של כמה זנים מהם,
 כגון פחדל ובריטאן (כלב אנגלי). זה האחרון
 שימש גם להדגמת גדול: גרויס ווי א בריטאן –
 גדול כבריטאן.

אפשר להאריך בדפוס-לשון, בבדיחות ובסיפורי
 משלים שעיקרם: הכלב הנובח, רע-העין, שונא-
 הבריות.

דמות כלבים כאלה הביא אתו יצחק, גיבור
 "תמול שלשום", מגליציה – וכמוהו העלם שמו-
 אל יוסף שאצקעס (עגנון) בעלותו ארצה בעשור
 הראשון למאתנו. יצחק לא קרא ואולי גם יצרו

התכוון יצחק, לפירוש היידי של הכינוי).
כלב מנוגע בכלבת, לעומת זאת, נקרא בידיש
משוגע, כך גם שווארץ בציטטה דלעיל –
א משוגענער הונד בידיש.

בעברית, כלב שוטה משמעו כלב מנוגע. אבל
את זאת לא ידע גיבורו של עגנון. הוא לא
קרא – למדן גדול מעולם לא היה – את שכתוב:
"כמה דברים נאמרו בכלב שוטה, פיו פתוח
ורירו נוטף ואוזניו סרוחות וזנבו מונח לו על
ירכותיו ומהלך בצידי דרכים, אף גובה ואין
קולו נשמע" (בבלי יומא, פ"ג, ע"ב). סימנים
אלה לא היו בכלב שנטפל ליצחק בחיבה,
ומתוך איידיעת הלשון הדביק לו הצבע במכ" –
חולו כינוי "שוטה". אבל בהמשך הדברים נוסף
חטא על טעות: איידיעת הסימנים הנ"ל,
לפיהם לימדו חז"ל כיצד יכיר אדם כלב שוטה
באמת, גרמה ליצחק שלא נזהר מ"בלק" כאשר
אמנם הופיעו בו סימנים אלה. נשיכת הכלב
השוטה הביאה ליצחק יסורים איומים ומות נורא,
שבועות מספר אחרי חתונתו. כך התנקם הכלב
על הסבל שהמיטה עליו הכתובת שעל גבו,
ונענש יצחק מן השמים על עלבונה של בריה
שלא עשתה רע, לא לו ולא לשום אדם. רחמי
ד' על כל מעשיו (תהילים קמ"ה, ט). גם על
כלב. "ובשר... טרפה לא תאכלו, לכלב תשליכון
אותו" (שמות כ"ב, ל'). מוגיה המצוות אינם
כוללים השלכת הנבלות והטרפות לכלבים בתוך
מצוות עשה, אבל חז"ל ראו בכך מעשה חסד
שיהודי מחויב בו. בירושלמי מסכת תרומות,
פרק ח' הלכה ג', מסופר על טבח (קצב), שהיה
מאכיל את לקוחותיו נבלות וטרפות (במרמה),
וכשמת ליקקו כלבים את דמו, מפני שהיה "גזול
אותם בחייו". ההלצה על חשבון כלב־רחוב עלוב
הביאה על יצחק עונש חמור מן השמים.

האם התכוון עגנון לכך ?

במשנת עגנון יש נגלה ונסתר, כבאישיותו.
חטיבה פסיכולוגית אחידה לא היה, ואף מכריו־
מקורביו במשך עשרות בשנים לא יכולים לאמור
שחדרו לתוך־תוכו. מעשה בידי־מקורב ששאלו
לעגנון בשעת רצון: למה התכוונת בדמות הכ־
לב בלק? דחה עגנון קצרות: "איני יודע
בעצמי". לא רצה לדבר על כך. כנראה נהנה
מחייטט מבקרים וחוקרי־ספרות במשנתו, לפענח
חידותיו, מעין: "יקומו נא הנערים וישחקו לפ־
נינו" דאבנר (שמואל ב' ו־ד). מכל מקום, מה
שפירסם עגנון לא היה אף פעם אימפרוביזציה,
שבה יתכן "ניבא ולא ידע מה ניבא". הוא כתב,
מחק, תיקן, ליטש פעם, פעמיים ושלוש, מסר
לאשתו או לבתו להעתיק במכונה, ומה שיצא
מידיו עבר שוב לטישה אחרי לטישה עד שקיבל

צורתו האחרונה. יש וחזר אחרי שבועות, ירחים
ואף שנים ובדק שנית מה שהיה מונח בשלחנו.
רק הרעיה והבת קראו בנקל את כתב־ידו, שנר־
אה לאחרים כנקודות וקוים שבסרט טלגרפי
שמלפנים.

ידע המשורר ללא־חרוזים – וכמשורר ראה את
עצמו ואף הקפיד, אם מישהו פיקפק בכך –
ידע היטב למה התכוון בעיצוב דמות הכלב,
במשביותו ופעולותיו שייחס לו בהשלכה מבני־
אדם, אותם ביקר ולהם לעג. ידע, ולא חפץ
לשוחח על כך, כשם שלא דיבר מעולם עם
מקורביו על החיבור בו עסק. אם הרגיש שמי
שהוא חפץ להשיאו עצה, מה ראוי לו לכתוב,
מה כדאי לו להנציח היה מגיב: "מוריס יוקאי
– סופר הונגרי בעל רומאנים מפורסמים – היה
אומר: כל הונגרי מציע לי רומאן אחר שאכ־
תוב". עגנון ידע את גדולתו, ובלבד התגאה
בהצלחתו, לפעמים אף בפליטת־פה על בעלי
קתדראות שחברו מסות על יצירתו. להם הניח
לפענח את חידותיו ולא לאנשים שהתענינותם
בספרות היתה שולית. בכל־זאת הצטיין עגנון
בענה של תלמיד־חכם מהדור הישן. הוא לא הציג
מחיצה, דיסטאנס בלעז, בינו לבין מכריו הר־
בים, גדולים וקטנים. שליח שהביא לו ספר
מבוקש – קיבלו כאורח נכבד, הושיבו על ידו
ללגום לגימה קלה. וזהו מובן התשובה על
השאלה בדבר הכלב: "הנח לי, זה לע עסקך,
לא איש־ספרות הנך. ובכן: ישחקו נא הנערים
התופשים קתדראות".

מאד הרחיקו תופשי־הקתדראות במשחקיהם. יש
מהם, שפסקו כבר, כי גיבור הסיפור "תמול־
שלושום" הוא כלב הרחוב הירושלמי ולא הבחור
הגליצאי התמים. חלוץ זה, "ללא־חכמות", ציוני
זה ללא־כלאיים מהרצליאניות ומארכסיוזם, שאין
בו פולחן עבודת־הכפיים של גורדון – אינו
לדידם גיבורו הראשי של הספר.

והנה, על אף איסורו של עגנון, ועל אף הדוגמה־
להזהיר של ידע־בינה באמנות העט – אוסיף
משהו משלי, הערות אחדות בשולי הספר.

מי שיסתכל בשוב החדש והישן גם יחד, באותה
תקופה ימצא ב"תמול־שלושום" הרבה אמת ריא־
לית ועל־ידיה הרבה־הגומה סאטירית. מנהל בית־
הספר אליאנס, שקרא "כלב" משמאל לימין,
כמו בצרפתית, ויצא לו "בלק" – גוזמה היא
לתיאור בורותם של מורי בתי־הספר בידיעת
הלשון העברית. הללו חונכו בסמינריון של
חברת כל־ישראל־חברים בפריס, ושם למדו חר־
מש עם תרגום צרפתי וקצת פירוש רש"י, כי
צרפתי היה רבי שלמה בן יצחק ופטריוטיות
צרפתית מחייבת לגביו. לא יתכן גם, שמנהל

בית-ספר יהודי בירושלים בימים ההם – פרט לגימנסיה הציונית – לא הלך בשבת להתפלל ובהיקראו לתורה לא ידע הברכות. השם בלק הוא איפוא פרי דמיון מופלג שאין לו אחיזה. עגנון מכניס את "בלק" תחת כנפי-מעילו הארוך של מגיד מישרים בירושלים בשעה שהלה דורש ברבים – הכוונה ברורה, לפי דפוסי-הלשון ביידיש "אונטערגעשלאגן מיט הונד", מרופד בכלב. בדומה לכך, כשבא בלק לאולם הסעודה במנזר, כשהנזירים סועדים ואחד מהם עומד לפניהם וקורא פרק מהברית החדשה. יתכן שזה לעומת זה התכוון להציג המשורר, מעין מה ששם היינה בפי הגבירה בסוף שירו "הויכוח": "חושבתני שגם הרבי וגם הנזיר שניהם וכו'..."

אם רמז בכך על מגיד ידוע בימים ההם הרי אף בכך עשה עוול שבגוזמה. כאשר נוסדו אחרי מלחמת-העולם קיבוצים בעמקי-יזרעאל טרח המגיד הזקן לבוא אליהם ולדרוש בפניהם כדי לקרנם לתורה ולאמונה. והקיבוצים לא סגרו שעריהם בפניו. ומובן מאליהם ששכר לא קיבל ומי ידע מהיכן לקח הוצאות-הדרך.

ולעומת גוזמות אלו – מרובים הפרטים המדויקים דיוק פוטוגרפי כמעט. עגנון שקד על דיוק, ובמקום שמיטב השיר הוא כובו לא הטיל עליו פלאות ותמיהות. כאשר שלח את רבי יודל חסיד למסעותיו לא בדה מליבו שמות ערים ועיירות כמו בטלנובקה, כתריאליבקה, יוהנץ וכדומה; אלא עיין במפת גליציה המזרחית וקבע מארש-

רוט (קו מסעות) שבמצאיאות, מברודי מערבה. במסע הנלבבים מבוצאץ לארץ הקודש סדר הדרכים כמו במורה-דרך למופת. גם מפי יודעי-בינה לעתים שאל לפעמים עצה שלא להיכשל באנאכרוניסם גס. כאשר עשה באחד מסיפוריו מורה בגימנסיה שבתל-אביב לחוקר עשבי-ים (רכניץ, ב"שבועת אמונים") התפלאו מומחים על בקיאותו בנושא זה. עינויי יצחק בשלב האחרון של מחלתו, בעקבות נשיכת בלק, מתו-אריים לפרטי-פרטיהם הנוראים, עד שרץ-לב לא יוכל לקרוא את הספר עד תומו. לא ראה עגנון חולה כזה מימיו, אבל טרח וקרא בספרים ואולי שאל בעצת רופאים מומחים. בשנות ישיבתו הראשונה בארץ היו בה שני מקרי-מות בגלל כלבת, שנודעו לרבים. האחד היה בנו של רופא גרמני בירושלים. האב האומלל הרעיל את החור-לה, כדי לקצר את יסוריו. המקרה השני היה מורה צעיר, בנו של מורה באחת המושבות הגדולות, מעולי-גליציה. הצעיר המודרני החזיק כלבלב-שעשועים ונענש מן השמים על שעשוע קלוקל זה, שיהודים לא ידעוהו מעולם. מכון-פאסטיר טרם היה אז בארץ. הוא נסע למצרים להרפא, בשלב שלא היה מרפא עוד למחלתו, ומת בנכר בעינויים איומים.

הבא לנתח את "תמול שלשום" ודמויותיו, חייב ללמוד את תנאי-החיים של ישובנו בארץ, סמוך למלחמת העולם הראשונה.